

تحلیل تاثیر باورها و اعتقادات مذهبی بر نقش مایه ها و شعائر مذهبی مسکوکات خان های مغول

شهره بیروتی^۱

پرناز گودرزپروری^۲

امیر باقری گرمارودی^۳

از جمله موضوعات نیازمند بررسی بیشتر، نگاهی نوین به دین و مذهب در دوران ایلخانان از منظر سکه شناسی می باشد. سیاست دینی ایلخانان، منجر به ایجاد رقابت بین ادیان مختلف گردید که تاثیر آن در نقشمایه ها و شعائر مذهبی ضرب شده بر روی سکه ها، مورد پژوهش و بررسی تخصصی قرار گرفته است. در مقاله حاضر، کلیه تحولات مذهبی خان های بزرگ مغول با اتکا به شواهد سکه شناسی مورد مطالعه، مقایسه و تجزیه و تحلیل قرار گرفته و از سوی دیگر مهمترین مساله اجتماعی این دوره که از هر لحاظ، تاثیر عمیقی در نقشمایه ها و شعائر مذهبی ضرب شده بر روی سکه ها دارا است، مساله دین و مذهب میباشد. دین و مذهب در دوره اول ایلخانان با همه اهمیتی که دارد در هیچ منبعی به تفصیل و به صورت کاملا تخصصی از منظر سکه شناسی، مورد بحث مقایسه و تطبیق قرار نگرفته و نوشته های تاریخ نویسان در این باره از حدود شرح واقعیات مذهبی این دوره همچون قبول اسلام توسط ایلخانان یا اقدامات آنها در خصوص گرایشهای مختلف آیینی و مذهبی تجاوز نکرده است در حالیکه پژوهشگر پس از بررسی سکه های دوره اول به این مهم دست یافت که مسائل اجتماعی، گرایشهای مذهبی و سیاسی باورها و اعتقادات آیینی، بخش مهمی از مطالب نوشتاری و تصویری سکه های ایلخانی را به خود اختصاص می دهد.

مقاله حاضر با رویکردی متفاوت از شیوه های مرسوم سکه شناسی، تعاملات و رقابت های بین ادیان و مذاهب مختلف رایج در این دوران از جمله آیین نیاکانی مغولان (آیین شمینی)، آیین بودا، دین یهود، مسیحیت و اسلام را در قالب نقشمایه ها و شعائر مذهبی روی سکه ها بررسی نموده و مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهد.

کلیدواژه ها: خان های بزرگ، سکه ها، باورهای مذهبی، نقشمایه ها.

^۱ مربی، سازمان جهاد دانشگاهی گیلان، دانشجوی دکتری تاریخ تحلیلی و تطبیقی هنر اسلامی (دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز) birouti@uast-jdanzali.ac.ir

^۲ نویسنده مسوول: استادیار، گروه ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران p.goodarzarparvari@iauctb.ac.ir

^۳ استادیار گروه شیمی، دانشگاه بین المللی امام خمینی

از موضوعات نیازمند بررسی بیشتر در شناسایی دلایل و فلسفه وجودی شعائر مذهبی و تقشمايه های حک شده بر روی سکه های ایلخانی، مطالعه بنیادهای مذهبی، سیاسی و فرهنگی ایلخانیان در دوره های مختلف حکومتشان و تاثیر آن به صورت مستقیم بر روی سکه های ضرب شده می باشد. تاکنون مسئله مذهب و دگرگونی های آن در دوره ایلخانی، بیشتر به عنوان یک موضوع تاریخی و نهایتاً به صورت برش های منقطع در کتب و مقالات مختلف تحلیل و بررسی شده است. سیاست عمده مغولان در امور فرهنگی، مذهبی، سیاسی و عملکرد حاکمان و امیران به ویژه در انتخاب تقشمايه ها و شعائر مذهبی و وجود تعصب مذهبی و یا نبود آن در ورود گرایش های مذهبی مختلف در مجموعه سکه ها می بایست به صورت دقیق مورد بحث و بررسی قرار گیرد. مقاله حاضر با رویکردی متفاوت از شیوه های مرسوم سکه شناسی در دوران ایلخانی، بررسی تعاملات و رقابت های ادیان و مذاهب ذکر شده در این برهه مهم تاریخی را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و تاثیر سیاست های دینی و مذهبی ایلخانیان را در قالب شعائر مذهبی، تقشمايه ها و نمادهای تصویری ضرب شده بر روی سکه ها، تفکیک و تحلیل نموده است. دگرگونی ها و تبدیل و تغییرهای مکرر در سیاست مذهبی ایلخانیان از منظر سکه شناسی، می تواند به این پرسش پاسخ دهد که آیا حکومت ایلخانی، سیاست مذهبی مشخصی را دنبال می کرد و این که آیا در قبال مسائل مذهبی اهل تسامح و تساهل بود یا بیشتر موجب آشفته گی مذهبی می گردید. روش مورد استفاده در این پژوهش مبتنی بر روش توصیفی و به لحاظ روش شناسی بر توصیف و تحلیل متکی است. تحلیل ها براساس منابع کتابخانه ای، پژوهش های میدانی و عکاسی از سکه ها در موزه باستان شناسی رشت صورت گرفته است. مبنای نظری تجزیه و تحلیل تقشمايه های روی سکه ها با استفاده از منابع و مقالات متعدد تاریخی با مطالعه موردی المانهای تصویری سایر آثار هنری بررسی شده است. در رابطه با سکه های ایلخانیان آثاری از سید جمال ترابی طباطبایی در دست داریم با عنوان "سکه های اسلامی ایران دوره ایلخانی رسم الخط ایغوری و سیری در سکه شناسی": "تنها منبع موجود به زبان فارسی در زمینه خط ایلخانیان با وجود آنکه چندین دهه از چاپ کتاب گذشته است اما تا به امروز اثری ارزشمند به حساب می آید. از آثار دیگر "پژوهشی در سکه های الجایتو هشتمین ایلخان مغول" اثر حمیدرضا علیزاده مقدم است که به معرفی سکه های الجایتو می پردازد. از دیگر کتاب ها، "شناسایی و معرفی سکه های ضرب شده در اسفراین" اثر احمد نیک گفتار است که به بررسی سکه های ایلخانی ضرب شده در اسفراین می پردازد. در سال ۱۳۹۳ عباس سرافرازی استادیار تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد پژوهشی با عنوان "گرایش های سیاسی، مذهبی ایلخانیان بر اساس مسکوکات ایلخانی" انجام داده است. وی به این نتیجه دست یافته که سکه های ایلخانی به عنوان یکی از شاخص های شناسایی گرایشهای سیاسی، مذهبی و وضعیت اقتصادی این دوره جایگاه ویژه ای در مطالعه تاریخ ایلخانیان دارد.

سکه های چنگیز

هنگامی که مغولان بر سرزمین های پهناور، از جمله ایران، دست یافتند بر آیین شمنی بودند و چنگیز هرچند که به ادیان دیگر علاقه داشت و به تحقیق در عادات و رسوم جماعت های دینی بیگانه می پرداخت، تا پایان عمر بر آیین شمنی ماند. خدای بزرگ مغولان، گوگ تنگری نام داشت. آنان از کلمه منگو که در زبان مغولی به معنای ابدی و جاوید بود، خداوند را مراد می کردند. مهم ترین سوگند مغولان به خداوند، آسمان و زمین بوده است. مجموعه این باورها به آیین شمنی معروف است. اساس آیین شمنی بر قبول وجود ارواح موثر در امور و امکان تسلط بر آن ارواح برای مقاصد معین است. بدین ترتیب در آیین شمنی، جادوگری، دفع یا احضار ارواح، پیش گوئی و درمان گری نقش مهمی دارد. مغولان اصول آیین شمنی را محترم می شمردند و تخطی از آن را مستوجب مجازات سخت می دانستند. مغولها با چنین باورهایی به سرزمین های اسلامی تاختند. چنگیز، پسر و جانشینش اوکتای تا پایان عمر بر باور شمنی باقی ماندند و گرایشی به دیگر ادیان نشان ندادند. آیین شمنی بر اثر نفوذ ادیان دیگر رو به ضعف نهاد اما این بدان معنی نیست که این آیین، خیلی زود از میان رفت (کریمی؛ صمدی وند؛ ۱۳۸۰، ۱۳۹۱). در بررسی سکه های چنگیزخان مغول با گرایش مذهبی کاملاً متفاوت و متناقضی روبرو می شویم و آن ضرب آیه قرآن بر روی سکه های این خان بزرگ مغول می باشد. نخستین سکه مغولان در ایران به نام چنگیزخان، ضرب غزنه در سال ۵۶۱۸ ه.ق می باشد. سکه ای منحصر به فرد به دور از اعتقادات قلبی و باورهای مذهبی خان بزرگ مغول ضرب شده است. ضرب آیه ۳۳ سوره توبه که هیچگونه همخوانی با آیین شمنی چنگیزخان مغول ندارد. خداوند در آیه ۳۳ سوره توبه می فرماید: «دین اسلام در سطح جهان و تمامی روی زمین پیروز می شود». مسلماً این وعده تا کنون عملی نشده و تنها بر حکومت جهانی مهدی موعود منطبق می گردد که حکومت حق و عدالت همه جا را فرا گیرد و این آئین بر تمام آئینها در مقیاس جهانی غلبه یابد (پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیت الله مکارک شیرازی).

اما این که چرا در نخستین سکه ضرب شده خان بزرگ مغول این آیه انتخاب گردیده؛ جای بسی تامل است. برخی پژوهشگران دلیل آن را سیاست تسامح مذهبی و عدم تعصب چنگیزخان مغول در قبال ادیان و مذاهب مختلف بیان نموده اند (کریمی و صمدی وند، 1391، 133-135). همچنین در قسمتی از قانون یاسای چنگیزی آمده است که مغولها را از تعصب و رجحان ملتی بر ملت دیگر باز می دارد و همه طوایف را یکی می شناسد و توصیه می نماید که بر یکدیگر فرق ننهند. اما می توان به این فرضیه اندیشید که رواداری مذهبی به عنوان سیاست دینی ایلخانان در همه موقعیت های سیاسی و مذهبی اتخاذ نمی گردید بلکه این امر بر اساس صلاحدید خانان مغول به عنوان یک اهرم سیاسی اتخاذ می گردید. در بدو ورود خان بزرگ مغول به یک سرزمین اسلامی و مواجه با تمایلات دینی مردم این سرزمین؛ انتخاب آیه 33 سوره توبه مبنی بر ظهور یک منجی و خواندن خود به نام خاقان⁴ عادل بزرگ می تواند نشان دهنده اتخاذ تصمیم هوشمندانه خان مغول در راستای مشروع سازی حکومت نوین خود در یک سرزمین اسلامی باشد. اما چرایی انتخاب شماره آیه 33 سوره توبه جای بحث است. به علاوه عدد سی و سه، عددی مقدس نیز در آیین یهود محسوب می گردد.

اعداد و حروف عبری برای کابالیست ها بسیار مهم هستند و هر حرف عبری معادل یک عدد نیز هست. هر مرحله درخت زندگی با یکی از اعداد یک (کتر) تا ده (ملکوت) و یک سفیروت در ارتباط است. سه سفیروت بالای درخت زندگی دنیای الهی را تشکیل می دهند که انرژی اولیه دنیا است. بین این سه سفیروت و هفت سفیروت پایینتر آبیس قرار دارد که این دو دنیای کاملاً متفاوت را از هم جدا می کند. سه سفیروت بالا در دنیای انرژی الهی هستند. از این رو سفیروت بینا با زایمان در ارتباط است که به دنیایی که کاملاً از دنیای الهی جدا است زایمان می کند. انرژی الهی با پایین آمدن از درخت زندگی سختتر و جامدتر می شود تا اینکه در سفیروت ملخوت که آخرین سفیروت است دنیای ماده را ایجاد می کند. اگر انسان در کابالا بتواند ده گوی را فتح کند به عدد یازده می رسد که برای یهودیان مقدس است. بین این ده گوی بیست و دو راه ارتباطی وجود دارد (مضرب یازده) با جمع ده گوی میشود سی و دو که با رسیدن به یازدهمین مرحله پس از ده گوی به ملکوت خدا می رسد و هم رتبه با خدای متعال می شود. پس جاودانگی به عدد سی و سه می رسد؛ حال می توان فهمید که چرا عدد سی و سه برای یهود مقدس است. هر چند که اولین آیه کامل قرآنی بر روی سکه، در دوره عبدالملک نقر شد که عبارت بود از آیه 33 سوره توبه (سرافراز، 1385، 154). حال این بحث مطرح می گردد که آیا چنگیز به تقلید از سکه عبدالملک این آیه را انتخاب کرده و یا به تبعیت از نمادهای یهودی ضرب شده بر روی سکه ها، این آیه را بر اساس فلسفه و تئوری خاصی انتخاب نموده است. انتخاب آیه مذکور می تواند شامل اهمیت آن در مبانی اعتقادی اسلام و عدد منحصر به فرد و خاص آن و ترکیب هر دو اینها در یک انتخاب هوشمندانه و مهم از سوی چنگیز باشد.

تصویر 1: سکه طلا چنگیزخان مغول (روی سکه متن: لا اله الا الله محمد رسول الله الناصر لدين الله امير المومنين؛ حاشیه: هوالدين (هوالذی) ارسله رسوله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله (ولو کره المشرکون)⁵؛ پشت سکه: متن: الخاقان العادل الاعظم چنگزخان؛ حاشیه: ضرب هذا الدینار ببلده غزنه فی شهر سنه ثمان عشره و ستمائه 618؛ از مجموعه Denmark David Collection

در سکه دیگری از چنگیزخان مغول با نام خلیفه شیعه عباسی ابوالعباس احمد ملقب به الناصر لدين الله (622-575 ه.ق) سی و چهارمین خلیفه عباسی روبرو می شویم که در پشت سکه با عنوان الناصر لدين الله امير المومنين برخورد می نماییم. دوران خلافت الناصر لدين الله مقارن شده بود با زمانی که ممالک اسلامی از همه سو مورد حمله سخت قرار گرفته بود و سلاطین اسلامی درگیر نبردی سخت برای جلوگیری از تعرض دشمنان خود بودند اما سیاست خلیفه ناصر نه تنها کمک به آنها نبود بلکه ایجاد نفاق بین سلاطین اطراف بود تا با از میدان به در کردن رقبایش حکومت خود را تحکیم بخشد. خلیفه ناصر وقتی که اختلاف میان او و محمد خوارزمشاه شدت گرفته بود از مغول تقاضای کمک کرد تا خوارزمشاه با آنان مشغول شود و خلافت در امان بماند از این رو به چنگیزخان نامه نوشت و او را تشویق کرد به سرزمین های اسلامی بیاید و به او وعده همکاری برای سرکوب خوارزمشاهیان داد. هرچند که این نامه خلیفه ناصر سبب حمله مغولان به خوارزمشاهیان نشد اما نشان دهنده گوشه ای از تحرکات خلیفه برای از میدان به در کردن رقبایش بدون برخورد و درگیری مستقیم است. ضرب سکه به نام خلیفه می تواند نشان دهنده تعلق خاطر چنگیزخان مغول به هم پیمان قدیمی خود باشد که منجر به ضرب آن به نام خلیفه شیعه مذهب عباسی در کنار نام خان بزرگ مغول با عنوان عادل الاعظم چنگیزخان است و می تواند نشان دهنده مشروعیت دینی و مذهبی حکومت چنگیزخان در لوای نام خلیفه مسلمین باشد.

⁴خاقان . لقب پادشاه ترکان و پادشاه چین
⁵سوره توبه، آیه 33 از قرآن کریم

تصویر 2: سکه نقره درهم چنگیزخان مغول (603-624 H/1206-1227 AD)، هیچ نامی از ضربخانه وجود ندارد، اما احتمالاً در منطقه غزنه در افغانستان ضرب شده است، وزن 3.05 گرم و قطر 16 میلی متر، برگرفته از مجموعه (The David Collection)، روی سکه العدل الاعظم چنگیزخان، پشت سکه الناصر لدين الله اميرالمومنين. از مجموعه Denmark David Collection

اوگتای قاآن (626-639 ه.ق.): پسر سوم چنگیزخان است که به کفایت و رای و تدبیر و ثبات و وقار معروف و مشهور بوده است. اوگتای همچنان بر آیین شمنان بود؛ اما عدم اهمیت ایمان دینی خاص نزد مغولان و آمادگی آنها برای هرگونه عمل یا آیین دینی، که به برآورده شدن حاجات عاجل دنیوی بینجامد، سبب شد تا در میان جانشینان چنگیز و اوگتای، شاهد ضعف تدریجی آیین شمنی باشیم (فریامنش، 1396: 20).

تصویر 3: سکه اوگتای قاآن. روی سکه: لا اله الا الله محمد رسول الله داخل یک کادر مربع، پشت سکه: قاآن العدل، محاط در یک ستاره شش پر که از تقاطع دو مثلث به وجود آمده است، موزه باستان شناسی رشت

نماد ستاره داوود، نقشی شاخص بر روی سکه ها

برخی از یهودیان اعتقاد دارند که ستاره داوود نشانه آمیزش نهایت و بی نهایت، جهان دیدنی و جهان نادیدنی است. بر طبق نظر برخی علما، تورات ستاره شش گوشه دارد که نشان از شش روز هفته دارد. مرکز ستاره را نماد روز هفتم می دانند که روز استراحت است. این معنا به نوعی همان جامعیت و تقدس عدد هفت است. یهودیان آپولیا به خاطر تسلط خود به کابالا معروف بودند که احتمالاً به همین دلیل از ستاره داوود استفاده می کردند. کتاب‌های سحر کابالایی و جادونامه‌ها مربوط به سده‌های میانه دارای سمبل شش ضلعی هستند که آن را به عنوان ستاره داوود می‌شناسند. متون کابالایی ستاره داوود را با عدد هفت مرتبط می‌دانند. ستاره ۶ گوش متشکل از دو مثلث و در اصل دو هرم می باشد. یکی با راس رو به بالا (سمبل قدرت مصریان) و دیگری هرم واژگون است که با قدرت الهی، ظالمان سرنگون می گردند.

مثلث

مثلث به عنوان یک شکل نمایانگر عدد ۳ است، هر وجه هرم مثلث و سه گوش است که مربوط به حرف ج عبری است و از آنجا که چشم معادل حرف عبری «ع» و معادل عدد ۷۰ است، مثلث و چشم، علاوه بر شکوه، نمایانگر عدد ۷۳ است که مقدار عددی نام عبری حکمه یعنی حکمت است. در سکه اوگتای قاآن العدل در مثلث رو به بالا قرار گرفته که نماد آتش و در عین حال انسانی که در جهت کاینات فعال و در جهت زمین منفعل است می باشد و نام امام علی داخل مثلث رو به پایین است که نشان دهنده آب یا انسانی که در جهت کائنات منفعل و در جهت زمین فعال است می باشد. این مثلث ها روی هم رفته مهر سلیمان را تشکیل میدهد که نماد امتزاج همه عناصر و اتحاد ضدین یا متحد شدن مکمل هاست.

تصویر 4. سکه اوگتای قآن. روی سکه: قآن العادل داخل یک کادر مثلث رو به بالا، پشت سکه: علی ولی الله داخل مثلث رو به پایین و رسول الله در حاشیه. موزه باستان شناسی رشت

تصویر 5. سکه اوگتای قآن. روی سکه: شعار شیعی لاله الا الله محمد رسول الله، پشت سکه: قآن العادل دارای تصویر کمان؛ موزه ملک

کمان

شکار از جمله سنن رایج در بین اکثر خان های بزرگ مغول است که با انگیزه های متفاوت بدان می پرداختند. اقوام ترک و مغول شکار را با هدف تأمین غذا و مایحتاج زندگی و همچنین تمرین فنون رزمی انجام می دادند. در واقع شکار نه تنها به منظور تأمین بخشی از آذوقه اقوام ترک و مغول انجام می پذیرفت، بلکه صحنه شکار مانند مانور نظامی بود که در آن فنون جنگی از جمله اسب سواری، تیر اندازی، شیوه محاصره و به دام انداختن دشمن تمرین می شد. این شیوه تمرین نظامی برای شاهزادگان و جوانان میدان جنگ ندیده، اهمیت بسیاری داشت (دین پرست، 1393: 2). در نتیجه کمان و تیر بخشی از لوازم ضروری و شخصی خان های بزرگ محسوب می گردید که تحت تاثیر فرهنگ مغول روی سکه ها ضرب می گردید.

توراکینا خاتون (644-639 ه.ق)

توراکینا خاتون، دومین همسر اوگتای قآن، پسر و جانشین تموچین، بزرگ امپراتور مغول بود. اوگتای همسران دیگری نیز داشت ولی توراکینا خاتون زنی مدیر، سیاست مدار، باهوش و عاقل بود، اگرچه از زیبایی بهره ای نداشت. توراکینا خاتون در طی چهار سال حکومت، اوقات خویش را صرف این موضوع نمود که خرده گیران و دشمنان را از میان ببرد و گروههایی را روی کار آورد که علاقه مند به فرمانروایی فرزندش گیوک باشند. توراکینا خاتون نمونه ای است از زن های مغول که در عرصه اجتماع، دین، سیاست و اقتصاد با مردان نقشی هم گون داشت. دوران مغول را می توان تا حدودی عصر برابری زن و مرد خواند. زن در خانواده دوشادوش مرد کار می کند رییس قبیله می شود به کار می پردازد تیراندازی و سواد می آموزد مادر می شود و فرزند تربیت میکند و در واقع می توان گفت فعالیت های مرد محدود و نقش زن نامحدود بوده است. (فروغ بخش، 1389: 28)

تصویر 6: سکه ۱۰ دیناری توراکینا خاتون، روی سکه مستعصم بالله امیرالمومنین، پشت سکه ضرب هذا فی البلده الکرمان ۶۴۱ هـ ق، مجموعه دارشخصی

تصویر 7: سکه نقره توراکینا خاتون (مادر گیوگ خان) مغولان، روی سکه سوارکار با تیر و کمان در حال شکار، پشت سکه شعارشعی لا اله الا الله محمدرسول الله، موزه ملک

شعار توحیدی أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ به معنای گواهی می‌دهم، خدایی جز الله نیست و أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُوْلُ اللَّهِ به معنای گواهی می‌دهم، همانا محمد پیامبر خداست، بر روی سکه هامشاهده می‌گردد. با گفتن این دو جمله می‌توان مسلمان گردیده شرطی که آگاهانه و نه از سر اجبار این عبارات را بگوید بنابراین این دو جمله علاوه بر ارزش اعتقادی دارای ارزش حقوقی است. البته این عبارات تنها زمانی ارزش معنوی دارد، که فرد معنی و استدلال آنها را بداند و برای قربت به خدا مسلمان شود. با توجه به عدم پذیرش دین اسلام از سوی خان‌های بزرگ مغول و عدم اعتقاد قلبی آن‌ها به دین اسلام، ضرب شهادتین بر روی سکه‌های خان‌های بزرگ مغول تامل برانگیز است. بر روی بیشتر سکه‌های توراکینا خاتون، نقش سوارکار در حال شکار مشاهده می‌گردد. با توجه به تعداد بسیار زیاد سکه‌های ضرب شده توراکینا خاتون با تصویر سوارکار زن بر روی اسب در حال شکار، می‌تواند نمایش خصیصه‌های جنگجویی و قدرت نمایی خاتون مغول در برابر رقبای مرد و نشان دهنده اهمیت جایگاه زن در جامعه مغول می‌باشد.

گیوگ خان (645-647 ه.ق)

گیوگ که به مسیحیت علاقه داشت، دیگر نمی‌توان شمنی اصیل پنداشت اگرچه وی همچون منگو به ظاهر شمن‌ها را مشاوران روحانی اصلی خود می‌دانست، اما کشیشان مسیحی نیز در کنار او بودند. در رواج مسیحیت در دوره مغول، دو عامل نقش اصلی داشتند. نخست، می‌توان به نقش مبلغان مسیحی در ترویج مسیحیت در میان بخشی از جماعت مغولان قرن‌ها پیش از شکل‌گیری امپراطوری مغول اشاره کرد. این امر سبب شد که برخی از مغولان مسیحی به مراتب بالای حکومت برسند و بر خلاف مغول‌های شمنی به شدت و با تعصب به حمایت از دین خود پردازند. در واقع این گروه نخستین حامیان مسیحیت در دوره مغول به حساب می‌آیند. دوم، بغض و کینه مسیحیان از مسلمانان بود که با یورش مغول سر باز کرد و مسیحیان بر این باور بودند که مغولان منجی مقدس آنها هستند. حضور افراد صاحب نفوذ مسیحی در دربار گیوگ خان باعث شد که وی حمایت و پشتیبانی از مسیحیان بکند که بسیاری عقیده دارند خود وی نیز مسیحی شده است. گفته می‌شود که چهار کشیش در محضر وی حضور داشتند و وی نیز دستور داده بود که در تربیت کشیشان بکوشند (اشپولر، 1384: 204).

متأسفانه پژوهشگر موفق به یافتن سکه‌های گیوگ خان در هیچ مجموعه‌ای نگردید که دلیل آن می‌تواند عمر بسیار کوتاه حکومت گیوگ خان (2 سال) و محدود بودن سکه‌های ضرب شده در این مدت زمان کوتاه باشد، تنها یک سکه از یک مجموعه دارشخصی فراهم شد.

تصویر 8: سکه گیوک: روی سکه: زبان گرجی، تفلیس با استناد به خان بزرگ گیوک به عنوان ارباب، سکه ضرب شده، پشت سکه: تاریخ به گرجی به راست / کتیبه فارسی به نقل از گیوک پشت سکه پادشاه بر روی اسب، نقوش گیاهی در سمت چپ، ستاره داوود با گلوله مرکزی و مونوگرام پادشاهی، ستاره ها در زیر اسب منبع تصویر <https://www.cngcoins.com>

منگوقاآن (647-658 ه.ق)

دوران فرمانروایی منگوقاآن را از نظر سیاسی می توان دنباله دوران کوتاه مدت گیوک خان به شمار آورد. با به حکومت رسیدن منگوقاآن مسیحیت در سراسر قلمرو امپراتوری رونق پیدا می کند. به طوری که رفت و آمدهای هیئتهای مذهبی و سیاسی، کاروانهای بازرگانی، افزوده شدن پیروان و مریدان جدید در شهرها و روستاها، ایجاد صومعه و کلیساها در نقاط مختلف و هر چه باشکوه تر شدن تشریفات مراسم دین مسیحیت علنی می گردد که همه این ها نشان دهنده این رونق است (بیانی، 1379: 89). یکی دیگر از عوامل موثر رواج مسیحیت در دوران منگوقاآن، نفوذ این دین در بین زنان اشراف و حکومت بود. در واقع با مسیحی شدن خاتون های مغول، نسل هایی از آنان به وجود آمدند که تربیت و تمایلات مسیحی داشتند. از مشهورترین این زنان می توان به سرقویتی بیگی، مادر هلاکو و منگوقاآن اشاره کرد که در پیروی از این دین بسیار می کوشیدند (بیانی، 1379: 380/2). البته برخی معتقدند که منگوقاآن بر مذهب تنگری باوری نیز بوده است. تنگری باوری یا شمن باوری زرد، یک مذهب التقاطی در آسیای میانه است که ترکیبی از شمن باوری، روح باوری، توتم پرستی، چندخدایی، یکتا پرستی و مرده پرستی را در خود دارد. تنگری باوری، مذهب غالب قدیم ترکها، مغولها، مجارها و هونها بود.

تصویر 9: سکه نقره منگوقاآن، روی سکه شعار شیعی لا اله الا الله وحده لا شریک له به همراه علامت دوشمعدان قرینه داخل متن، پشت سکه مونگاقاآن الاعظم العادل حاشیه: تفلیس به همراه ستاره یهود داخل یک کادر مربع، تصویر از وب سایت <https://www.vcoins.com>

نماد شمعدان یهودی: شمعدانی هفت شاخه است که بیش از سه هزار سال نماد اصلی آیین یهود بوده است. این نماد در سالهای اخیر جای خود را به ستاره داوود داده است. در پرستشگاه مقدس اورشلیم، از این شمعدان استفاده می شد. این شمعدان در پرستشگاههای یهودی با روغن زیتون روشن می شد. برخی از مفسران یهودی، منوره را نماد بوتله سوزانی دانسته اند که به روایت تورات، موسی به واسطه آن با خدا سخن گفته است. گروهی دیگر نیز شاخه های منوره را نماد شش روزه هفته و شاخه وسط را نماد روز مقدس سبت دانسته اند. با توجه به گرایش مذهبی مسیحیت منگوقاآن، شاهد استفاده از شعائر مذهبی بر روی سکه های این دوره هستیم. شعار شیعی لا اله الا الله وحده لا شریک له بارها بر روی سکه های خان بزرگ منگوقاآن ضرب گردیده است. در بررسی آیه مذکور که در دین اسلام اشهدین (تشهد) نامیده می شود، نشان دهنده مبانی اعتقادی توحید در دین اسلام است. در واقع در آیه ضرب شده مذکور بر روی سکه های منگوقاآن توحید، نفی ترکیب و نفی تعدد در مبانی اسلام مشاهده می گردد.

تمغا عنصر تصویری بارز در سکه ها

تمغا یا تمگا مهر و نشانی بوده که با مرکب سرخ یا شنگرف بر اسناد، نامه‌ها و فرمان‌ها می‌زدند. تمغا اصطلاحی دیوانی بوده که با تصرف ایران و ممالک همجوار به دست مغول‌ها، به زبان فارسی راه یافت. ترکها بر تمغاها نقوش و علائمی حک می‌کردند که نماد توتّم قبیله و نشان تمام چهارپایان و مالکیت هر قبیله بود. این نقوش ابتدایی بتدریج به عبارات و کلمات و اشکال پیشرفته بدل شدند. تمغا در سکه‌های ایلخانی به صورت کادرهای متنوع تزئینی می‌باشد که نمادها و شعائر مذهبی داخل آن قرار می‌گرفتند. تاکنون به صورت تخصصی و از منظر گرافیکی بررسی نگردیده و بمورد تجزیه و تحلیل و آنالیز قرار نگرفته است.

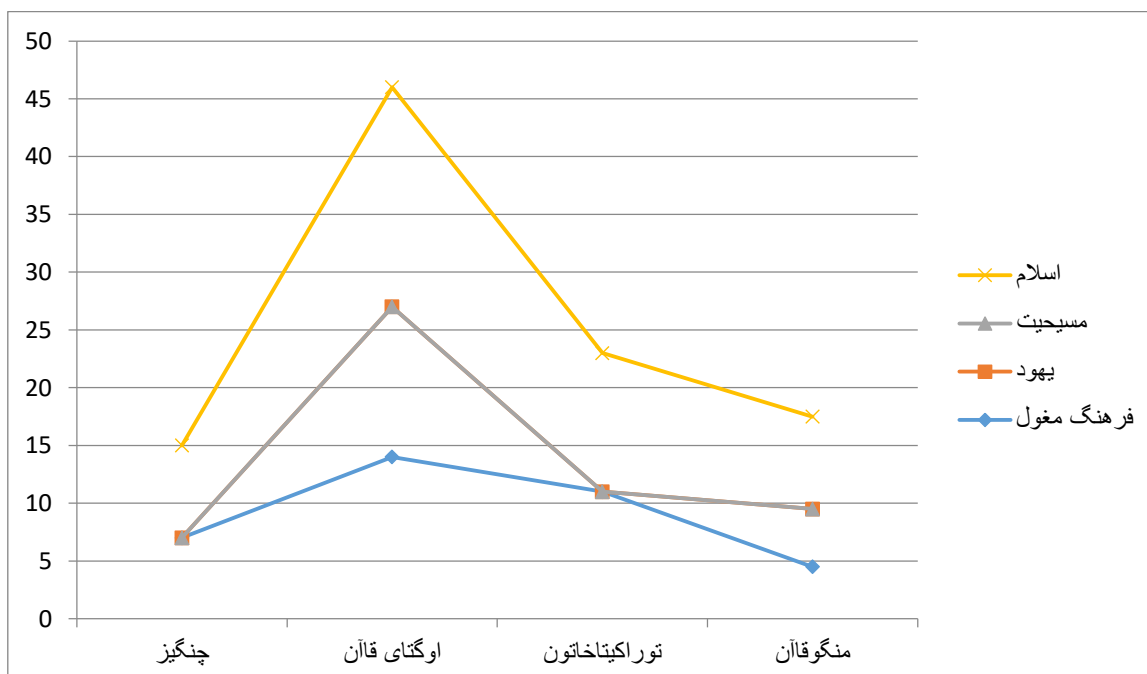
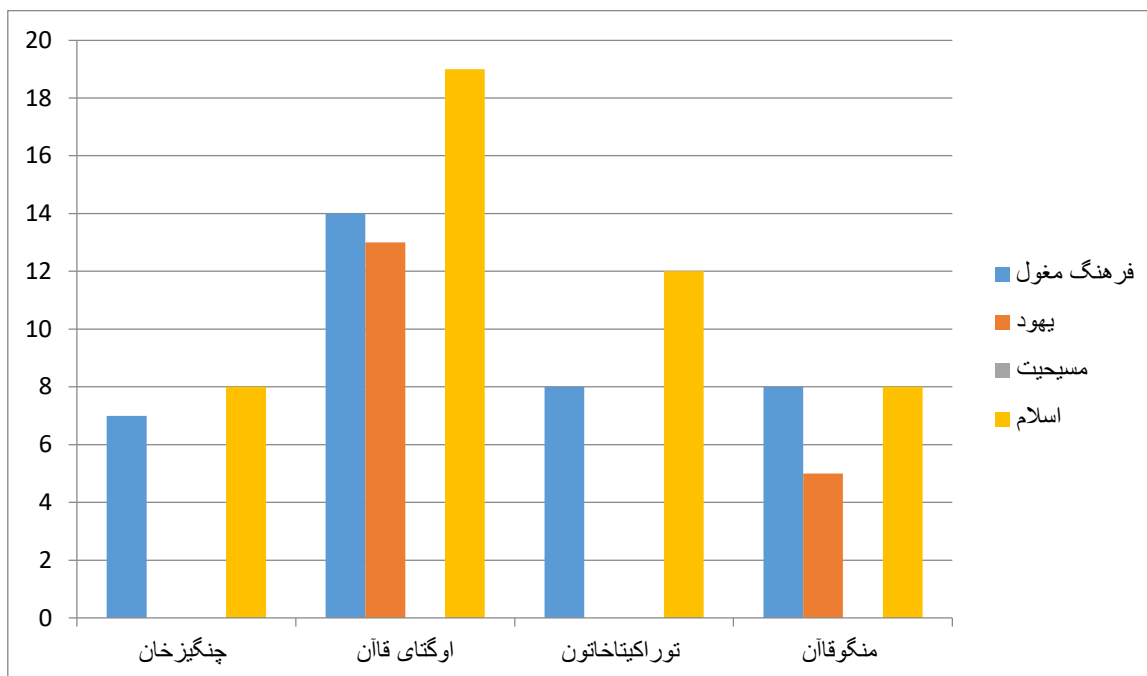
تصویر 10. نمونه‌هایی از تمغاهای حک شده روی سکه‌ها

جدول شماره 1- سیر تحول سکه های خان های بزرگ مغول

ردیف	خان مغول	دین خان مغول	تصویر سکه	نوشته های روی سکه	نقشمایه روی سکه
1	چنگیز خان	شمنی		روی سکه متن: لا اله الا الله محمد رسول الله الناصر لدين الله امير المومنين؛ حاشیه: هوالدين (هوالذی) ارسله رسوله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله (ولو کره المشرکون) ، پشت سکه: متن: الخاقان العادل الاعظم چنگزخان؛ حاشیه: ضرب هذاالدینار ببلده غزنه فی شهر سنه ثمان عشره و ستمائه 618؛	تمغا دایره ای شکل
2	چنگیز خان	شمنی		روی سکه العادل الاعظم چنگیزخان، پشت سکه الناصر لدين الله امير المومنين.	تمغا به شکل دایره های ساده تو در تو که دارای نقطه های تزئینی می باشد.
3	چنگیز خان	شمنی		روی سکه شعارشعی لا اله الا الله، پشت سکه الملك الله امير المومنين، ضرب بدخشان. آلبوم استیفن سابق. ref: Album-B1972. 23	تمغا: روی سکه دایره با شعاع های خورشیدی، پشت سکه یک مربع دارای آویختگی تزئینی مقابل هم
4	چنگیز خان	شمنی		روی سکه: عدل خاقان الاعظم پشت سکه: الناصر الى الله ضرب غزنه	تمغا: دایره های ساده تو در تو که دارای نقطه های تزئینی می باشد.
5	اوگتای قآن	شمنی		لا اله الا الله محمد رسول الله پشت سکه: قآن العادل	تمغا: روی سکه یک کادر مربع، پشت سکه ستاره شش پر که از تقاطع دو مثلث به وجود آمده است،
6	اوگتای قآن	شمنی		روی سکه قآن العادل ، پشت سکه: علی ولی الله و رسول الله در حاشیه.	روی سکه مثلث رو به بالا، پشت سکه مثلث رو به پایین
7	اوگتای قآن	شمنی		روی سکه: شعارشعی لا اله الا الله محمد رسول الله، پشت سکه: قآن العادل	روی سکه دایره ساده پشت سکه دایره ساده و تصویر کمان داخل دایره
8	توراکینا خاتون	مسیحی		روی سکه مستعصم بالله امير المومنين، پشت سکه ضرب هذا فی البلده الکرمان	تمغا: روی سکه و پشت سکه کادر مربع و دایره های ساده که دارای نقطه های تزئینی می باشد، نقشمایه های تزئینی کوچک

<p>پشت سکه سوارکار با تیر و کمان در حال شکار</p>	<p>شعار شیعی لا اله الا الله محمدرسول الله</p>		<p>مسیحی</p>	<p>توراکیناخاتون</p>	<p>9</p>
<p>پشت سکه سوارکار با تیر و کمان در حال شکار</p>	<p>شعار شیعی لا اله الا الله محمدرسول الله ضرب کیران یا گیلان</p>		<p>مسیحی</p>	<p>توراکیناخاتون</p>	<p>10</p>
<p>پشت سکه سوار زن کمان دار زانو زده روی پای راست در حال شکار یک پرنده، ستاره داخل پاها وجود دارد؛</p>	<p>شعار شیعی لا اله الا الله محمدرسول الله</p>		<p>مسیحی</p>	<p>توراکیناخاتون</p>	<p>11</p>
<p>پشت سکه سوار کمان دار به سمت راست چرخیده و سگ شکاری در زیر</p>	<p>روی شعار شیعی لا اله الا الله محمدرسول الله</p>		<p>مسیحی</p>	<p>توراکیناخاتون</p>	<p>12</p>
<p>پشت سکه سوارکار با تیر و کمان در حال شکار</p>	<p>روی شعار شیعی لا اله الا الله محمدرسول الله</p>		<p>مسیحی</p>	<p>توراکیناخاتون</p>	<p>13</p>
<p>پشت سکه پادشاه بر روی اسب، نقوش گیاهی در سمت چپ، ستاره داوود با گلوله مرکزی و مونوگرام پادشاهی، ستاره ها در زیر اسب</p>	<p>روی سکه : زبان گرجی، تفلیس پشت سکه: تاریخ به گرجی به راست / کتیبه فارسی به نقل از https://www.cngcoins.com گویوک با استناد به خان بزرگ گویوک به عنوان ارباب، سکه ضرب شده</p>		<p>شمی و مسیحی</p>	<p>گویوک خان</p>	<p>14</p>

<p>رو و پشت سکه دایره ساده</p>	<p>روی سکه شعار شیعی لا اله الا الله محمدرسول الله ابوبکر بن سعد پشت سکه منگوقاآن پادشاه جهان</p>		<p>مسیحی</p>	<p>منگوقاآن</p>	<p>15</p>
<p>تمغا: روی سکه یک کادرمربع، پشت سکه یک ستاره شش پر که از تقاطع دو مثلث به وجود آمده است.</p>	<p>روی سکه شعار شیعی لا اله الا الله محمدرسول الله حاشیه: ضرب تبریز فی رجب سنه خمسين و ستمائه (650)، پشت سکه قاآن العادل</p>		<p>مسیحی</p>	<p>منگوقاآن</p>	<p>16</p>
<p>تمغا: روی سکه و پشت سکه یک کادرمربع که از قرارگیری نقطه های تزیینی در کنار هم به وجود آمده است.</p>	<p>روی سکه شعار شیعی لا اله الا الله وحده لاشریک له، حاشیه: فی صفر سنه ثلث خمسين و ستمائه (653)، پشت سکه مونگاقاآن الاعظم العادل، حاشیه: ضرب تفلیس</p>		<p>مسیحی</p>	<p>منگوقاآن</p>	<p>17</p>
<p>پشت سکه علامت دو شمعدان به صورت قرینه</p>	<p>روی سکه: به قوت افریدگار اعظم</p>		<p>مسیحی</p>	<p>منگوقاآن</p>	<p>18</p>
<p>روی سکه : علامت دو شمعدان به صورت قرینه پشت سکه: علامت ستاره یهودتمغا: داخل یک کادر مربع و دایره</p>	<p>روی سکه: لا اله الا الله وحده لاشریک له پشت سکه: مونگاقاآن الاعظم العادل حاشیه: تفلیس</p>		<p>مسیحی</p>	<p>منگوقاآن</p>	<p>19</p>

نمودار 1 و 2: گسترده‌گی و پراکندگی نمادها و شعائر مذهبی بررسی شده روی 8 سکه چنگیز، 19 سکه اوگتای، 12 سکه توراکیئاخاتون و 9 سکه منگوقاآن.

نتیجه گیری

می توان به این نتیجه دست یافت که برای اولین بار در تاریخ ایران با شعائر مذهبی بر روی سکه ها روبرو می شویم که به مذهب رسمی خان های مغول و طبقه حاکم ارتباطی ندارد. پژوهش مذکور، کلیه نقشمایه ها و شعائر مذهبی ضرب شده بر روی سکه ها (چنگیزخان تا منگوقاآن) دوره ای که کمتر به صورت تخصصی مورد بررسی قرار گرفته است را در بر می گیرد. به عقیده پژوهشگر، کلیه نقوش و نمادهای ضرب شده روی سکه های خان های بزرگ مغول تحت تاثیر عقاید و فرهنگ مغولی و مذهب غالب طبقه حاکم جامعه بوده است و هیچگونه تسامح و تساهل مذهبی در انتخاب نقشمایه ها و نمادها اعمال نگردیده است. شعائر مذهبی سکه ها بسیار هوشمندانه، با تفکر و بینش خاصی انتخاب گردیده و پیام و محتوای مفهومی آنها، از منظر جهان بینی اسلامی با اعتقادات شمنی، یهودی و مسیحیت همخوانی دارد. همنشینی نمادها و نشانه های مذهبی در کنار شعائر و آیاتی که هوشمندانه انتخاب گردیده اند دارای پیام بصری خاصی می باشد. در واقع می توان این مطلب را بیان نمود که نمادها و نشانه های ضرب شده روی سکه ها دارای ارزش مفهومی بالاتری نسبت به شعائر می باشند و مفهوم مذهبی شعائر و نمادهای ضرب شده با نمادها رابطه مستقیمی دارد. ایلخانان در ظاهر تسامح و تساهل مذهبی را بر روی سکه های خود به

نمایش می‌گذارند اما اگر دقیق و ظریف کلیه شاعر و آیات روی سکه‌ها را بررسی نماییم یک رابطه نمادین و مفهومی وجود دارد که نشان دهنده ارتباط مستقیم آیات و نمادها می‌باشد.

منابع:

1. اشیولر، برتولد، (1351)، تاریخ مغول در ایران، ترجمه محمود میرآفتاب، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
2. بیانی، شیرین، (1379)، مغولان و حکومت ایلخانی در ایران. تهران: سمت.
3. جوبینی، محمد (1382)، تاریخ جهانگشا، چاپ سوم، تهران: دنیای کتاب.
4. دهقان، معصومه (1388)، تسامح و تساهل مذهبی مغولان (در رویکرد با اندیشه های دینی ملل تابعه امپراتوری مغول)، مجله تاریخ اسلام در آینه پژوهش، شماره 22.
5. دین پرست، ولی (1393)، کاربری نظامی شکار در فتوحات دوره ایلخانان و تیموریان، پژوهش نامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی، سال سوم شماره ۲.
6. طباطبایی، سید جمال الدین، (1351)، رسم الخط ایغوری و سیری در سکه شناسی، شماره 6، موزه آذربایجان.
7. عقیلی، عبدالله، (1377)، دارالضرب های ایران در دوران اسلامی، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
8. علاء الدینی، بهرام (1395)، سکه های ایران - دوره ایلخانان مغول، تهران: نشر برگ نگار.
9. فروغ بخش، احمد (1389)، نقش اداری و حکومتی خاتون های مغول، رشد آموزش تاریخ، شماره 3.
10. فریامنش، مسعود (1396)، دین و مذهب در عهد ایلخانی، چاپ اول، تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه.
11. کریمی، علیرضا و صمدی وند، محمد (1391)، سیاست مذهبی حکومت ایلخانی: تسامح یا آشفته‌گی مذهبی، تاریخ اسلام، سال سیزدهم، ش 4.
12. کریمی، علی رضا؛ صمدی وند، منوچهر (1391)، سیاست مذهبی حکومت ایلخانی؛ تسامح یا آشفته‌گی مذهبی، نشریه تاریخ اسلام، شماره 52.
13. مکارم شیرازی، ناصر (1386)، برگزیده تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب اسلامیه.
14. ملکزاده بیانی، (1374)، تاریخ سکه، چاپ پنجم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.